

KAROL SACEWICZ

REWOLUCJA KOMUNISTYCZNA I DYKTATURA PROLETARIATU W ŚWIELE PUBLIKACJI CENTRALNEGO POROZUMIENIA ORGANIZACJI WSPÓLDZIAŁAJĄCYCH W ZWALCZANIU KOMUNIZMU – ZARYS PROBLEMU

W dziejach II Rzeczypospolitej Polskiej zagadnienie stosunku do ugrupowań komunistycznych stanowiło jeden z ważniejszych składników zapewniania wewnętrznego i zewnętrznego bezpieczeństwa kraju. Aparat państwowy, cywilnej¹ oraz wojskowej

¹ Zob. A. Peplowski, *Policja Państwowa w systemie organów bezpieczeństwa Drugiej Rzeczypospolitej*, Szczytno 1991, s. 22–28, 31, 39–41, 102–103, 109, 112–114; A. Misiuk, *Instytucje policyjne w II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Policyjny” 1999, nr 1–2, s. 68–69; *idem*, *Policja Państwowa 1919–1939. Powstanie, organizacja, kierunki działania*, Warszawa 1996, s. 253; W. Kozyra, *Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939*, Lublin 2009, s. 239, 252–253, 264–265; R. Litwiński, *Apolityczność policji w Rzeczypospolitej. Założenia i realizacja*, „Res Historica” 2004, z. 16, s. 53–63; *idem*, *Policja Państwowa wobec ruchu komunistycznego w międzywojennej Warszawie* [w:] *Komuniści w międzywojennej Warszawie*, red. E. Kowalczyk, Warszawa 2014, s. 175–194; *idem*, *W imię polskiej racji stanu. Aparat policyjny II RP wobec działalności komunistycznej* [w:] *Komuniści w II Rzeczypospolitej. Ludzie–struktury–działalność*, red. M. Bukała, M. Krzysztofiński, Rzeszów 2015, s. 399 i n.; K. Halicki, *Policja polityczna w Polsce w okresie międzywojennym* [w:] *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP. Studia i materiały z działalności Oddziału II SG WP*, red. T. Dubicki, t. 1, Łomianki 2010, s. 295–313; J. Ławnik, *Represje policyjne wobec ruchu robotniczego 1918–1939*, Warszawa 1979, s. 11–70, 115–267; M. Kruszyński, *Ministerstwo Spraw Zagranicznych II Rzeczypospolitej Polskiej i jego placówki w Europie wobec komunistów* [w:] *Komuniści w II Rzeczypospolitej...*, s. 545–560; *Założenia i zakres współpracy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z Ministerstwem Spraw Zagranicznych w przeciwdziałaniu rozwojowi organizacji komunistycznych w II RP na podstawie pisma Jana Bacha z 19 lutego 1937 roku*, oprac. K. Sacewicz, „Echa Przeszłości” 2010, t. 11, s. 333–339; K. Sacewicz, *Komunizm i antykomunizm w II Rzeczypospolitej. Państwo–społeczeństwo–partie*, Olsztyn 2016, s. 30, 53, 102, 111–112, 122, 151, 289–308; *idem*, *Ruch komunistyczny na ziemiach polskich w latach 1918–1923 w świetle materiałów operacyjnych i opracowań agend Ministerstwa Spraw Wewnętrznych II RP*, „Echa Przeszłości” 2012, t. 13, s. 235–260; *Jednolitofrontowe koncepcje KPRP/KPP w świetle dokumentu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (23 listopad 1936 r.)*, oprac. K. Sacewicz, „Echa Przeszłości” 2016, t. 17, s. 245–274; *Organizacja i działalność ruchu komunistycznego w Polsce w latach 1918–1925 w świetle raportu Wydziału Bezpieczeństwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, oprac. K. Sacewicz, „Echa Przeszłości” 2009, t. 10, s. 367–393.

proweniencji², a także polskie organizacje polityczne i podmioty społeczne³, stojąc na straży niepodległości, suwerenności i integralności terytorialnej Polski, jak również w imię własnych partykularnych celów politycznych, podejmowały wielosektorowe działania na rzecz wyhamowania bądź eliminacji zagrożenia komunistycznego⁴, które bynajmniej nie było problemem jednorazowym czy też wyimaginowanym.

Od samego początku istnienia odrodzonej Polski toczony był bój między ideą niepodległości a ideą rewolucji, dążeniami do utrwalenia suwerennego bytu państwowego a usiłowaniami zniszczenia lub osłabienia Rzeczypospolitej i przekształcenia jej w republikę sowiecką. Był to bój między demokracją a wizją dyktatury proletariatu, chęcią dokonywania zmian metodami politycznymi a krwawą wojną domową o podłożu klasowym. Na gruncie polskim walkę tę z jednej strony prowadziły polskie siły niepodległościowe, z drugiej czynniki komunistyczne z utworzoną w grudniu 1918 r. Komunistyczną Partią Robotniczą Polski (KPRP), przemianowaną w lutym 1925 r. na Komunistyczną Partię Polski (KPP), na czele. Nie były to jednak samodzielne podmioty polityczne. Kompartia była personalnie, strukturalnie, finansowo i programowo podporządkowana III Międzynarodówce Komunistycznej (III MK)⁵. Ta zaś była instrumentem politycznym Moskwy. Tym samym

² Zob. A. Krzak, *Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej przeciwko radzieckim służbom specjalnym 1921–1939*, Toruń 2007, s. 206–243; A. Peplowski, *MSZ, Oddział II oraz formacje ochrony granic wobec ruchu komunistycznego w Polsce (1918–1926)*, „Z Pola Walki” 1985, nr 1, s. 89–103; *idem*, *Kontrwywiad II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2002, *passim*.

³ Zob. J. Majchrowski, *Silni–zwarci–gotowi. Myśl polityczna Obozu Zjednoczenia Narodowego*, Warszawa 1985, s. 154–163; A. Chojnowski, *Piłsudzczycy wobec komunizmu* [w:] *Antykomunizm po komunizmie*, red. J. Kloczkowski, Kraków 2000, s. 99–114; K. Kawalec, *Narodowa Demokracja wobec komunizmu przed rokiem 1939* [w:] *Antykomunizm po...*, s. 67–80; B. Stoczewska, *Antykomunizm w polskiej myśli socjalistycznej do roku 1939* [w:] *Antykomunizm po...*, s. 81–98; M. Bukała, *Komunizm i komuniści w prasie ruchu ludowego z lat 1931–1939 (na przykładzie wybranych tytułów prasowych: „Gazety Grudziądzkiej”, „Piasta” i „Zielonego Sztandaru”)* [w:] *Komuniści w II Rzeczypospolitej...*, s. 561–577; *Polska Partia Socjalistyczna wobec Komunistycznej Partii Robotniczej Polski/Komunistycznej Partii Polski*. Wypisy z prasy i dokumentów, t. 1: 1918–1928, oprac. K. Sacewicz, Olsztyn 2014; *passim*; K. Sacewicz, *Komunizm i antykomunizm...*, s. 159–198, 309–328; *idem*, *Razem czy osobno? Władze PPS i KPRP–KPP wobec obchodów 1 maja w latach 1919–1928*, „Dzieje Najnowsze” 2015, nr 1, s. 3–32; *idem*, *Antykomunistyczne inicjatywy parlamentarne Związku Ludowo-Narodowego (1919–1927). Zarys problemu* [w:] *Komuniści w II Rzeczypospolitej...*, s. 523–542; E. Maj, *Związek Ludowo-Narodowy 1919–1928. Studium z dziejów myśli politycznej*, Lublin 2000; W. Muszyński, *Między geopolityką a ideologią. Polski ruch narodowy w II Rzeczypospolitej wobec komunizmu i komunistów – zarys problematyki na przykładzie Warszawy* [w:] *Komuniści w międzywojennej...*, s. 333–376; B. Szlachta, *Krytyka komunizmu w polskiej myśli katolickiej i konserwatywnej* [w:] *Antykomunizm po...*, s. 15–47.

⁴ Inicjatywy antykomunistyczne były podejmowane nie tylko na terytorium państwa polskiego, ale również poza jego granicami. Ich celem było m.in. osłabienie i dekompozycja państwa sowieckiego. Jedną z takich inicjatyw była myśl prometejska, a przede wszystkim ruch prometejski. I chociaż prometeizm nie był ruchem tylko antykomunistycznym, ale działaniem przeciwko imperializmowi państwa rosyjskiego niezależnie od jego ustroju politycznego, to w dwudziestolecie międzywojennym występował przeciwko ZSRS, a udział w nim podmiotów polskich wkomponowywał się w szeroką gamę różnych inicjatyw antykomunistycznych II RP (zob. szerzej: *II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego*, oprac. P. Libera, „Wojskowe Teki Archiwalne” 2013, t. 4, s. 15 i in.).

⁵ Bezwarunkowe podporządkowanie kompartii Kominternowi zostało określone w przyjętych w lutym 1921 r. przez II Konferencję KPRP tzw. 21 tezach Zinowiewa (zob. szerzej: *Międzynarodówka Komunistyczna. Statut i rezolucje uchwalone na II Kongresie Międzynarodówki Komunistycznej (19-go lipca–7-go sierpnia 1920 r.)*, Warszawa 1921, s. 23–28; także: *Kommunističeskij Internacjonal w dokumentach. Reszenija, teziy i wozwapija kongressow Komintern a plenumow IKKI 1919–1932*, Moskwa 1933, s. 100–104; A. Gryff-Keller, *Komunizm*, Warszawa 1926, s. 161; J. Bach, *Zarys historyczny i obecna działalność Komunistycznej Partii Polski*, „Biuletyn Instytutu Naukowego Badania Komunizmu” 1932, z. 3, [dodatek], s. 6–7; *Komunizm wobec parlamentaryzmu. Przyczynki i dokumenty do dziejów komunizmu międzynarodowego i polskiego*, oprac. A. Bęcikowska, Warszawa [1922], s. 6–7;

konfrontacja II Rzeczypospolitej z czynnikami komunistycznymi nie miała jedynie charakteru starcia sprzecznych ze sobą idei czy też odmiennych wizji polityczno-programowych, nie była to też tylko i wyłącznie próba przeciwdziałania aktywności jakiejś marginalnej antypaństwowej i wyrotowej formacji. W tym wypadku mamy do czynienia z walką z potężną – militarną, gospodarczą i propagandową – machiną, którą dysponował ZSRS. Oznaczało to, że ciężar gatunkowy tych zmagañ był znacznie większy aniżeli tarcia partii politycznych realizujących swoje partykularne cele. Działania te wkomponowywały się bowiem w całokształt stosunków między Rzeczpospolitą a państwem sowieckim.

Trwały i realny stan zagrożenia ze strony czynników komunistycznych w sposób naturalny wymuszał kontrakcję państwa polskiego. Komunizm zrodził antykomunizm⁶. Ten ostatni nie był wymysłem propagandowym, fanaberią lub też histerią polskich środowisk politycznych, zwłaszcza prawicowych. Negowanie istnienia państwa polskiego, wspieranie najeźdźcy bolszewickiego w 1919 i 1920 r., ustawiczne działania zmierzające przez destabilizację życia społeczno-politycznego i gospodarczego w kraju do wywołania rewolucji, dążenie do oderwania od Rzeczypospolitej jej wschodnich, zachodnich i północnych ziem, bombowe zamachy terrorystyczne, strzelaniny na ulicach, zabójstwa funkcjonariuszy państwowych, a przede wszystkim agenturalna praca na rzecz wywiadu sowieckiego – to były fakty⁷. Wobec nich obojętne nie pozostawały nawet środowiska lewicowe. W okresie międzywojennym właśnie na lewicy (między Polską Partią Socjalistyczną a kompartiami) trwała nie tylko polityczno-propagandowa walka, lecz także zbierająca śmiertelne żniwa wojna uliczna⁸. Antykomunizm nie był więc zjawiskiem jednego środowiska politycznego – występował w działalności oraz myśli programowej wielu podmiotów polskiej sceny politycznej, a także organizacji i stowarzyszeń społecznych. Oczywiście, miał różne oblicza, zakres, formę i natężenie, determinowane m.in. poglądami politycznymi i wizjami programowymi poszczególnych partii oraz ruchów społecznych, niemniej w zgodzie z fak-

A. Bełcikowska, *Stronnictwa i związki polityczne w Polsce. Charakterystyki, dane historyczne, programy, rezolucje, organizacje partyjne, prasa, przywódcy*, Warszawa 1925, s. 399–400; *Regulamin zależności od Kominternu*, „Walka z Bolszewizmem” 1928, z. 3, s. 18–22; S. Jankowski, *Metody ekspansji komunizmu. Dzieje ukształtowania systemu w latach 1919–1939*, Londyn 1982, s. 125–129). Zob. też *Dokumenty z historii III Międzynarodówki Komunistycznej*, z. 2, Warszawa 1962, s. 280 i n.; *Międzynarodowy ruch robotniczy w świetle dokumentów 1918–1943*, red. A. Reiss, J. Teleszyński, Warszawa 1981, s. 59–69, 79–90; M. Leczyk, *Zarys historii III Międzynarodówki 1919–1943*, Warszawa 1971, s. 36–37; AAN, 9/1188, *O ruchu socjalistycznym w ogóle. Organizacje komunistyczne*, [1930], k. 15–17; *ibidem*, 9/1189, *Zarys historyczny i obecna działalność KPP*, [1933], k. 3. Kwestie te regulował również statut Kominternu; zob. *Międzynarodówka Komunistyczna. Statut i rezolucje uchwalone na II Kongresie (19 VII–7 VIII 1920)*, Moskwa–Kijów–Mińsk 1921, s. 22–31; *Międzynarodówka Komunistyczna. Statut i rezolucje uchwalone na II Kongresie Międzynarodówki...*, s. 3–7; H. Glass, *Statut. KPP agenturą Moskwy*, „Walka z Bolszewizmem” 1929, z. 18, s. 14; *idem*, *Statut Kominternu. K.P.P. jest agenturą czerwonej Moskwy*, „Prawda o Komunizmie” 1937, z. 6, s. 207; *idem*, *III-cia Międzynarodówka*, „Prawda o Komunizmie” 1938, z. 4–5, s. 125–126; S. Jankowski, *Metody ekspansji komunizmu...*, s. 122–124; K. Sacewicz, *Komunizm i antykomunizm...*, s. 89–92.

⁶ Na temat prób zdefiniowania w polskim piśmiennictwie naukowym i publicystycznym pojęcia komunizmu zob. *Antykomunizm polski. Tradycje intelektualne*, red. B. Szlachta, Kraków 2000, *passim*; *W obronie niepodległości. Antykomunizm w II Rzeczypospolitej*, red. J. Kloczkowski, F. Musiał, Kraków 2009, *passim*; K. Sacewicz, *Komunizm i antykomunizm...*, s. 58–99.

⁷ Zob. K. Sacewicz, *Komunizm i antykomunizm...*, s. 94.

⁸ Zob. szerzej: *ibidem*, s. 237, 238; *idem*, *Razem czy...*, s. 24–24, 29–30; *idem*, *Kilka uwag na temat stosunku KPRP/KPP do PPS w międzywojennej Warszawie [w:] Komuniści w międzywojennej...*, s. 327.

tami, nawet na podstawie pobieżnej krytycznej analizy istoty komunizmu i oceny realnej działalności komunistów, należy w sposób jednoznaczny stwierdzić, że antykomunizm w II Rzeczypospolitej był „racją stanu”⁹. Wszystkie polskie rządy z lat międzywojennych, niezależnie od swojej proveniencji politycznej, a także polskie formacje polityczne od prawicy po lewicę dostrzegały niebezpieczeństwo komunistyczne, przy czym wiele z nich – często z przeciwnych obozów – podobnie definiowało ten problem. Różnice pojawiały się jednak na poziomie koncepcji i metod przeciwdziałania zagrożeniu.

Niniejszy tekst nie jest całościowym ujęciem problematyki polskiego antykomunizmu w dwudziestolecie międzywojennym i do takiego nie pretenduje. Stanowi on syntezującą dotychczasowe badania i ustalenia historiograficzne próbę ukazania roli i miejsca komunistycznej rewolucji oraz dyktatury proletariatu z perspektywy polskiego piśmiennictwa antykomunistycznego¹⁰, a dokładniej przez pryzmat publikacji Centralnego Porozumienia Organizacji Współdziałających w Zwalczeniu Komunizmu. Celem publikacji nie jest więc przybliżenie myśli politycznej komunistów polskich, gdyż ta wielokrotnie była przedmiotem analiz, ale przedstawienie stanu wiedzy, którą dysponowało i w swojej działalności polityczno-publicystycznej posługiwało się Porozumienie¹¹.

O CENTRALNYM POROZUMIENIU ORGANIZACJI WSPÓLDZIAŁAJĄCYCH W ZWALCZANIU KOMUNIZMU UWAG KILKA...

Niepoślednią rolę w propagandowo-informacyjnej akcji antykomunistycznej odgrywały inicjatywy społeczne, które nierzadko przybierały postać zinstytucjonalizowaną. Do najważniejszych z nich należały bez wątpienia Instytut Naukowego Badania Komunizmu (INBK), którego założycielem był ks. prałat Antoni Kwiatkowski, Liga Antybolszewicka, kierowana przez ks. prałata Antoniego Około-Kułaka, i Centralne Porozumienie Organizacji Współdziałających w Zwalczeniu Komunizmu, w którym pierwszoplanową postacią był Henryk Glass¹². Znaczenie tych organizacji w zakresie podejmowanych przez

⁹ J. Kloczkowski, F. Musiał, *Antykomunizm – racja stanu II RP* [w:] *W obronie niepodległości...*, s. 9.

¹⁰ Piśmiennictwo to, zarówno pod względem formy, wartości merytorycznej, proveniencji autorów i wydawnictw, jak i w wymiarze tematycznym, było bardzo zróżnicowane, tak jak różnorodne były przyczyny, formuła i zakres postaw antybolszewickich i antykomunistycznych Polaków. Tym samym obraz komunizmu i komunistów w nim wytworzony nie był jednolity, co nie znaczy, że całkowicie treściowo niespójny i sobie wzajemnie zaprzeczający, stanowił on jednak konsekwencję braku jednolitego frontu antybolszewickiego w Polsce. Na temat naukowego i publicystycznego piśmiennictwa antykomunistycznego zob. szerzej: *Antykomunizm polski...*, *passim*; *W obronie niepodległości...*, *passim*; Aneks 7: *Selektywne zestawienie polskich publikacji antykomunistycznych wydanych w II Rzeczypospolitej* [w:] K. Sacewicz, *Komunizm i antykomunizm...*, s. 370–374.

¹¹ Pojęcia dyktatury i rewolucji odgrywały niepoślednią, jeśli nie dominującą rolę w ideologii komunistycznej, dlatego też dla polskich czynników antykomunistycznych właściwe ich zdefiniowanie było ważnym elementem warunkującym powodzenie prowadzonej przez nie akcji propagandowo-informacyjnej. Pochylenie się m.in. przez Porozumienie Antykomunistyczne nad tymi zagadnieniami było *de facto* próbą analizy istoty politycznej i programowej myśli komunistów, rozpoznania ich strategicznych celów oraz ideowej podstawy działania.

¹² Zob. K. Sacewicz, *Komunizm i antykomunizm...*, s. 18–58; A. Meller, *Z dziejów akcji antykomunistycznej w Polsce. Miesięcznik „Walka z Bolszewizmem” (1927–1931)*, „Historia i Polityka. Myśl Polityczna i Dyplomacja

nie działań propagandowo-informacyjnych doskonale obrazuje ich obsada personalna, a przede wszystkim – rozmiar dokonań wydawniczych, tj. wielorakość publikacji, setki tysięcy wydrukowanych egzemplarzy specjalistycznych pism, gazetek, czytanek dla dzieci, broszur i książek oraz prowadzenie badań naukowych i współpraca międzynarodowa¹³.

10 grudnia 1930 r., za zgodą naczelnika Wydziału Bezpieczeństwa Komisariatu Rządu m.st. Warszawy, do stołecznego rejestru pod nr. 1268/Nt. BP.III.257 został wpisany Statut Porozumienia Antykomunistycznego¹⁴. Nie był to jednak początek stowarzyszenia. Działalność rozpoczęło ono bowiem kilka lat wcześniej. W 1921 r. w Główniej Kwaterze Harcerzy Związku Harcerstwa Polskiego (ZHP) hm. Henryk Glass założył Wydział Wschodni, który zajmował się opieką nad harcerzami powracającymi z Rosji. Tak rozpoczął się proces formowania Porozumienia. Impulsem okazały się napływające do centrali z terenów chorągwi oraz hufców informacje o wzmożonej agitacji komunistycznej wśród młodzieży. W odpowiedzi na rosnące zagrożenie osoby skupione w Wydziale Wschodnim i gromadzące się wokół niego podjęły się prowadzenia ochronno-uświadamiającej działalności publicystycznej. Z biegiem czasu aktywność ta przestała się ograniczać wyłącznie do prób powstrzymania propagandy komunistycznej wśród młodzieży. Tak narodziła się idea powołania niezależnego stowarzyszenia społecznego działającego poza strukturami ZHP. Zanim jednak doszło do opracowania Statutu Porozumienia Antykomunistycznego, a następnie rejestracji stowarzyszenia, była prowadzona wzmożona i zorganizowana akcja antybolszewicka. Jej sztandarem stał się wydawany od maja 1927 do maja 1931 r. miesięcznik „Walka z Bolszewizmem”¹⁵.

XX Wieku” 2008, t. 7, s. 41–58; T. Wolsza, *Kolaborant? Burzliwa biografia księdza Antoniego Wincentego Kwiatkowskiego (1890–1970)* [w:] *Niepiękny wiek XX*, red. J. Eisler i in., Warszawa 2010, s. 299–311; J. Puchalski, *Instytut Naukowego Badania Komunistów w Warszawie (1930–1939) – program, organizacja, zbiory, prace księgoznawcze* [w:] *Bibliologia polityczna*, red. D. Kuźmin, Warszawa 2011, s. 214–243; M. Marszał, *Komunizm w poglądach Antoniego Kwiatkowskiego (1920–1939)*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2014, nr 2, s. 87–100; M. Majewski, *Adam Roman Keller – zastępca naczelnika Wydziału Bezpieczeństwa MSW* [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945*, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2015, s. 341–356. W szerszym ujęciu, choć w znacznej mierze przez pryzmat Centralnego Porozumienia Antykomunistycznego, zagadnienie to poruszała niewydana drukiem rozprawa doktorska Henryka Glassa; S. Jankowski, *Metody ekspansji komunizmu... Zagadnienie funkcjonowania pozarządowych inicjatyw komunologicznych* poruszył Marek Kornat w swojej pracy poświęconej z kolei polskiej szkole sowietologicznej: M. Kornat, *Bolszewizm, totalitaryzm, rewolucja, Rosja: początki sowietologii i studiów nad systemami totalitarnymi w Polsce (1918–1939)*, t. 1, Warszawa 2003, s. 68–74, 124–125.

¹³ Szerzej K. Sacewicz, *Komunizm i antykomunizm...*, s. 28–55.

¹⁴ AAN, 9/1067 dopływ, Organizacje antykomunistyczne w kraju – informacje, Warszawa, 12 X 1931 r., k. 12; *ibidem*, 9/990, „Centralne Biuro Porozumienia Organizacji współdziałających w zwalczaniu komunizmu” – wznowienie działalności, Warszawa, 28 IX 1936 r., k. 63; S. Jankowski, *Metody ekspansji komunizmu...*, s. 7, 321. Według zapisów statutu oficjalna nazwa stowarzyszenia brzmiała: Porozumienie Organizacji Współdziałających w Zwalczaniu Komunizmu, w skrócie: Porozumienie Antykomunistyczne (dalej: PA) (*Porozumienie Organizacji Współdziałających w Zwalczaniu Komunizmu*, „Walka z Bolszewizmem” 1930, z. 33, s. 248).

¹⁵ „Walka z Bolszewizmem” był to miesięcznik wydawany w formie pojedynczego zeszytu liczącego około 32 stron, w formacie 21 na 15 cm. Teksty w nim publikowane były podzielone na trzy grupy problemowe: 1) akcja III Międzynarodówki, 2) akcja antybolszewicka oraz 3) informacje o Rosji sowieckiej. Uzupełnieniem był m.in. dział bibliograficzny informujący czytelnika o wydawnictwach antykomunistycznych. Nakład pojedynczego numeru wynosił około 3 tys. egzemplarzy. Redakcja znajdowała się w Warszawie, przy ul. Widok 5 (*ibidem*, s. 8–9). Czasopismo zostało zarejestrowane w Komisariacie Rządu m.st. Warszawy w 1927 r. pod numerem NB.BP. II-1935 (AAN, 9/1067 dopływ, Organizacje antykomunistyczne w kraju – informacje, Warszawa, 12 X 1931 r., k. 12). Zob. też A. Meller, *Z dziejów akcji antykomunistycznej w Polsce...*, s. 41–58. Pismo było redagowane przez

Początkowo stowarzyszenie funkcjonowało wokół redakcji miesięcznika, dopiero statut nadał mu ramy organizacyjne: sprecyzował nazwę, cel, metody działania, strukturę, członkostwo oraz środki finansowania. Rudymentarnym celem Porozumienia Antykomunistycznego było „zrzeszenie polskich stowarzyszeń społecznych, oświatowych, sportowych, zawodowych, gospodarczych oraz polskich towarzystw wydawniczych i poszczególnych osób, dla uzgodnienia i ożywienia działalności w zakresie bezpieczeństwa narodu polskiego i państwa polskiego przed szerzoną w kraju propagandą rewolucji społecznej”¹⁶. Osiągnięcie tych zadań miało być możliwe dzięki prowadzeniu ściśle określonych działań o charakterze informacyjno-publicystycznym oraz agitacyjnym¹⁷. O ich efektywności decydowała wielosektorowa i rzeczowa baza informacyjna Porozumienia. Tę stanowiły przede wszystkim materiały proveniencji sowieckiej, tj. prasa, broszury, odezwy, opracowania Kominternu oraz WKP(b). Pozyskiwano je dzięki ściślejszej współpracy z polskim MSZ¹⁸. Ważne były również informacje, w tym materiały wydawnicze, zdobywane dzięki wymianie z ponad dwudziestoma niepaństwowymi organizacjami antykomunistycznymi działającymi w Europie i Ameryce Północnej¹⁹, w tym z naj-

Henryka Glassa, wydawane przez Stefana Łosia, a następnie przez Janusza Wierusza-Kowalskiego. W sumie drukiem ukazało się pięć roczników. Brak funduszy spowodował zawieszenie działalności redakcji (S. Jankowski, *Metody ekspansji komunizmu...*, s. 9; R. i H. Szawłowski, *Polish Sovietology 1918/19–1939*, „The Polish Review” 1972, nr 3, s. 16; AAN, 9/990, „Centralne Biuro Porozumienia Organizacji współdziałających w zwalczaniu komunizmu” – wznowienie działalności, Warszawa, 28 IX 1936 r., k. 63). Ponowne wydawanie i dystrybucję pisma rozpoczęto dopiero w 1937 r. pod zmienionym tytułem „Prawda o Komunizmie. Biuletyn Informacyjny”. Redaktorem pozostał Henryk Glass. Nowym wydawcą, o czym informowano na tzw. stronie redakcyjnej każdego numeru pisma, był adwokat Stanisław Małachowski. Biuletyn ukazywał się do połowy 1939 r. Według sprawozdania, przedstawionego na Zjeździe Porozumienia Antykomunistycznego w maju 1938 r., redakcja biuletynu liczyła 55 współpracowników (*Zjazd Porozumienia Antykomunistycznego*, „Prawda o Komunizmie” 1938, z. 3, s. 80).

¹⁶ *Porozumienie Organizacji Współdziałających w Zwalczaniu Komunizmu*, „Walka z Bolszewizmem” 1930, z. 33, s. 248–249; *Porozumienie Antykomunistyczne*, „Prawda o Komunizmie” 1937, z. 6, s. 219; *Zjazd Porozumienia Antykomunistycznego*, „Prawda o Komunizmie” 1938, z. 3, s. 79; S. Jankowski, *Metody ekspansji komunizmu...*, s. 7, 315. Szerzej zob. K. Sacewicz, *Komunizm i antykomunizm...*, s. 42–44.

¹⁷ Składały się na nie następujące formy aktywności: 1) prowadzenie i wspieranie wszelkich studiów komunologicznych, „a w szczególności nad środkami przeciwdziałania rewolucji społecznej”; 2) popieranie wszelkich społecznych inicjatyw antykomunistycznych; 3) nawiązywanie współpracy ze stowarzyszeniami, instytucjami i poszczególnymi osobami w celu realizacji statutowych zadań Porozumienia; 4) nawiązywanie kontaktów z innymi podmiotami antybolszewickimi; 5) organizacyjny rozwój stowarzyszenia na terenie kraju przez zakładanie oddziałów i delegatur; 6) publikowanie artykułów w prasie, a także wydawanie własnego czasopisma, prac naukowych, popularnonaukowych, broszur oraz druków ulotnych tematycznie zgodnych z celami istnienia Porozumienia; 7) organizowanie odczytów, zjazdów, wieców, konferencji i wystaw tematycznych, a także kursów; 8) współdziałanie z administracją państwową. Podstawą realizacji zamierzeń statutowych, a także wykorzystywania wskazanych środków było dysponowanie solidną bazą informacyjną, materiałami źródłowymi, przede wszystkim wszelkimi opublikowanymi przejawami aktywności propagandowo-agitacyjnej komunistów zarówno w Polsce, jak i w innych państwach, z ZSRS na czele (K. Sacewicz, *Komunizm i antykomunizm...*, s. 45).

¹⁸ Zob. S. Jankowski, *Metody ekspansji komunizmu...*, s. 9.

¹⁹ Bliskie relacje utrzymywano ze stowarzyszeniami i redakcjami pism antykomunistycznych, m.in. z Belgii Porozumienie otrzymywało dwumiesięcznik „Bulletin de la S.E.P.E.S.”, zawierający obszerny materiał dokumentacyjny o akcji bolszewickiej prowadzonej nie tylko na terytorium Belgii (*ibidem*, s. 9–10). Zob. też E. Quirini, *Belgijska organizacja antykomunistyczna. Societe d’Etudes Politiques Economiques et Sociales /S.E.P.E.S./*, „Biuletyn Instytutu Naukowego Badania Komunizmu” 1931, z. 2, s. 27–31. Z kolei na Wyspach Brytyjskich współpracowano z Industrial Peace Union of the British Empire. Od tej organizacji otrzymywano broszury, ulotki, wydawnictwa charakteryzujące aktywność brytyjskich komunistów w ruchu zawodowym (S. Jankowski, *Metody ekspansji komunizmu...*, s. 10). W Czechosłowacji współdziałano z tamtejszą organizacją Národní Odbor Československý Mezi-

ważniejszym międzynarodowym ośrodkiem walki z wywrotową akcją bolszewicką, tj. z powstałą w 1924 r. w Genewie z inicjatywy adwokata Théodore'a Auberta Entente Internationale contre la III-e Internationale, czyli Międzynarodową Koalicją do Walki z III Międzynarodówką²⁰. Nie bez znaczenia były również stałe kontakty z wybitnymi wówczas komunologami. Do takich zaliczano m.in. redaktora wydawanego we Francji w latach 1926–1932 miesięcznika „La Vague Rouge” oraz autora licznych publikacji poświęconych międzynarodowemu komunizmowi – prof. Gustava Gautherota²¹. Tym samym Porozumienie nie było efemerydą lub też nic nieznaczącą lokalną inicjatywą społeczną, ale ważnym, działającym przez ponad 12 lat na gruncie polskim przedsięwzięciem antykomunistycznym, które także po wrześniu 1939 r. aktywnie włączyło się w działania Polski Podziemnej na odcinku „K”²².

Ośrodkiem kierowniczym, a także organem wykonawczym Porozumienia było Centralne Biuro, pełniące funkcję zarządu głównego. Wybierało ono ze swego grona prezesa Porozumienia²³ oraz jego dwóch zastępców²⁴, sekretarza²⁵, skarbnika i kierowników poszczególnych wydziałów²⁶. Ostatnim organem centralnym Porozumienia była Komisja Rewizyjna, która sprawowała nadzór nad polityką finansową²⁷. Według sprawozdania zjazdu z maja 1938 r., PA skupiało 60 organizacji i stowarzyszeń, z czego 28 działało na terenie Warszawy, pozostałe na prowincji. Dzięki temu zapleczu kadrowemu zorganizowano 10 oddziałów i komitetów organizacyjnych²⁸. Działalność

narodni Dohody proti III Internacionale (*ibidem*). Na przełomie 1927 i 1928 r. Porozumienie Antykomunistyczne nawiązało kontakt z organizacją kobiecą w Stanach Zjednoczonych (zob. *The Massachusetts Publics Interests League*, „Walka z Bolszewizmem” 1928, z. 2, s. 12–13; S. Jankowski, *Metody ekspansji komunizmu...*, s. 10).

²⁰ Zob. *Międzynarodowa Koalicja do walki z III Międzynarodówką*, „Biuletyn Instytutu Naukowego Badania Komunizmu” 1931, z. 2, s. 32; *Pięciolecie Ententy. Entente Internationale contre la III-e Internationale*, „Walka z Bolszewizmem” 1929, z. 20, s. 75–77; *Entente Internationale contre la III-e Internationale. Międzynarodowe porozumienie antykomunistyczne*, „Walka z Bolszewizmem” 1929, z. 25, s. 240–241; S. Jankowski, *Metody ekspansji komunizmu...*, s. 269–271; R. i H. Szawłowski, *Polish Sovietology...*, s. 16; *Vade=Mecum Antiboldchévique*, Genewa [1939], s. 3–11, 184–194.

²¹ Z ramienia CPA osobiste kontakty z profesorem utrzymywali m.in. Henryk Glass oraz Elina Pełowska. Kierowany przez Gautherota miesięcznik otrzymywał od władz francuskich poufne biuletyny i kopie dokumentów charakteryzujących ruch komunistyczny we Francji oraz w innych państwach (S. Jankowski, *Metody ekspansji komunizmu...*, s. 9, 21, zob. też: K. Sacewicz, *Komunizm i antykomunizm...*, s. 47).

²² Na temat konspiracyjnej działalności kierowanego przez Henryka Glassa Centralnego Porozumienia Antykomunistycznego „Blok” zob. K. Sacewicz, *Centralna prasa Polski Podziemnej wobec komunistów polskich 1939–1945*, Warszawa 2009, s. 52–55; *idem*, *Koncepcje przeciwdziałania zagrożeniu sowiecko-komunistycznemu w publicystyce i opracowaniach wewnętrznych „Bloku” Henryka Glassa (1939–1944)* [w:] *Państwowość konspiracyjna XIX i XX wieku*, red. E. Hull, Olsztyn 2010, s. 129–139.

²³ W statucie używano terminu „prezes”, jednak w literaturze można spotkać się z innym nazewnictwem, np. „przewodniczący”. W latach 1926–1930 funkcję tę pełnił Roman hr. Bniński, w latach 1933–1936 – Elina Pełowska, a następnie, do wybuchu wojny – Władysław Sołtan (S. Jankowski, *Metody ekspansji komunizmu...*, s. 16).

²⁴ Funkcję tę pełnili m.in.: od 1926 do 1939 r. Henryk Glass, a w latach 1936–1939 Elina Pełowska (*ibidem*, s. 16).

²⁵ W latach 1930–1939 sekretarzem CBPA był Baltazar Podhorski, a kierowniczką sekretariatu Ewelina Strzyżewska.

²⁶ Oprócz sekretariatu w skład Biura wchodziły następujące sekcje: organizacyjna, skarbowo, studiów, wydawnictw i informacji, kobieca, wiejska, zagraniczna oraz biblioteka i czytelnia (*Zjazd Porozumienia Antykomunistycznego*, „Prawda o Komunizmie” 1938, z. 3, s. 79).

²⁷ S. Jankowski, *Metody ekspansji komunizmu...*, s. 319–320.

²⁸ *Zjazd Porozumienia Antykomunistycznego*, „Prawda o Komunizmie” 1938, z. 3, s. 80. Posiadano oddziały m.in. w Poznaniu oraz we Lwowie (zob. *Oddziały C.B.P.O.*, „Walka z Bolszewizmem” 1930, z. 29, s. 105). Liczba pod-

informacyjno-propagandowa, udział w licznych sympozjach oraz kongresach międzynarodowych, a przede wszystkim aktywność wydawnicza²⁹, wymagały dużych nakładów finansowych. Te miały pochodzić ze składek członkowskich, dobrowolnych opłat poszczególnych oddziałów stowarzyszenia, z darowizn od przemysłowców i ziemianstwa³⁰, a także ze sprzedaży wydawnictw oraz z „ewentualnych zasiłków rządowych”³¹.

Od początku funkcjonowania Porozumienia Antykomunistycznego, ale również w okresie przedrejestracyjnym, sztandarowym projektem był specjalistyczny miesięcznik „Walka z Bolszewizmem”. Wokół redakcji pisma skoncentrowała się cała publicystyczno-wydawnicza oraz informacyjno-propagandowa aktywność stowarzyszenia³². Znaczenie tej sfery działalności, a przede wszystkim jej szeroki zakres przedmiotowy, obejmujący nie tylko wydawanie miesięcznika, lecz także opracowywanie okólników, broszur tematycznych, plakatów, książek, organizowanie wykładów lub kursów, wymagał instytucjonalnej koordynacji. Efektem takiego stanu rzeczy było wykształcenie się na bazie redakcji biuletynu Biura Studiów Porozumienia Antykomunistycznego. Na przestrzeni kilku lat swojej działalności przygotowało ono specjalistów analizujących zagadnienia aktywności ruchu komunistycznego w różnych sferach tematycznych, tj. na odcinku związków zawodowych, młodzieżowym, kobiecym, wydawniczym, politycznym, międzynarodowych centrali komunistycznych, a także aktywności kompartii w poszczególnych państwach³³. To z kolei przekładało się na wewnętrzne ukształtowanie Biura Studiów, w ramach którego funkcjonowały: sekcja tłumaczeń, dział Polski, Rosji sowieckiej, innych państw, dział akcji międzynarodówek komunistycznych, akcji antybolszewickiej, a także dział zajmujący się obserwowaniem i analizowaniem komunistycznego oraz antykomunistycznego ruchu wydawniczego. Na potrzeby sprawnego funkcjonowania tej ostatniej komórki utworzono archiwum i bibliotekę³⁴. Stowarzyszenie dysponowało również własną sekcją

miotów współtworzących Porozumienie została prawie podwojona. W 1928 r. w jego skład wchodziło 35 organizacji społecznych (*Centralne Biuro Porozumienia Organizacji współdziałających w zwalczaniu komunizmu*, „Walka z Bolszewizmem” 1928, z. 9, s. 14; „*Biuro Walki z Komunizmem*” w *Poznaniu*, „Gazeta Warszawska”, 2 IV 1929, nr 91).

²⁹ Rozmach tej akcji uwidoczniło sprawozdanie ze zorganizowanego w maju 1938 r. Zjazdu Porozumienia Antykomunistycznego. Według zawartych w nim informacji, podczas całego okresu funkcjonowania Porozumienia w wyniku jego działalności publicystycznej, jak również wspierania różnych inicjatyw, ukazało się 146 900 egzemplarzy nowych wydawnictw o tematyce antykomunistycznej (zob. *Zjazd Porozumienia Antykomunistycznego*, „Prawda o Komunizmie” 1938, z. 3, s. 81).

³⁰ Przy czym nie przyjmowano żadnych warunków politycznych, gwarantując jedynie wykorzystanie środków na statutowe cele Porozumienia. Jednocześnie zobligowano się do przesłania ofiarodawcom pod koniec roku odpisu pokontrolnego Komisji Rewizyjnej oraz rocznego sprawozdania prac stowarzyszenia. Jednym z hojniejszych darczyńców był filister korporacji akademickich, działacz narodowodemokratyczny, dyrektor hut na Górnym Śląsku, Józef Kiedroń, prywatnie szwagier Stanisława Grabskiego, teścia Henryka Glassa, który każdego roku ofiarowywać miał 10 tys. zł (S. Jankowski, *Metody ekspansji komunizmu...*, s. 12). Porozumienie przesyłało darczyńcom własne wydawnictwa o równowartości dokonanych wpłat.

³¹ *Ibidem*, s. 8.

³² Należy podkreślić, że wydawano także inne czasopisma. Między innymi od maja 1937 r. sekcja kobieca Porozumienia wydawała organ „kobiet pracujących” „*Życie Kobiet*”. Cena jednego egzemplarza wynosiła 10 groszy (*Czasopismo „Życie Kobiet”*, „Prawda o Komunizmie” 1937, z. 5, s. 153).

³³ W razie niemożności samodzielnego przeanalizowania posiadanych dokumentów zwracano się o pomoc do zaprzyjaźnionych naukowców (głównie filozofów) spoza Porozumienia (S. Jankowski, *Metody ekspansji komunizmu...*, s. 11).

³⁴ *Ibidem*.

prawną³⁵. Realizacja zadań oraz celów statutowych obligowała Porozumienie do podejmowania stałych kontaktów z polskimi instytucjami życia publicznego, a przede wszystkim z agendami rządowymi. Stowarzyszenie współpracowało m.in. z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych, Ministerstwem Spraw Zagranicznych, Ministerstwem Spraw Wojskowych oraz z Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego³⁶. W akcji antybolszewickiej współdziałano również z przedstawicielami Kościoła rzymskokatolickiego³⁷, a także z dziennikarzami i wydawcami prasowymi³⁸.

REWOLUCJA...

Polskie agendy antykomunistyczne, które obserwowały i analizowały wszelkie przejawy oraz formy aktywności komunistów, miały dobrze rozpoznane ich cele. Były więc w stanie dokonać szczegółowej oceny strategii i taktyki propagowanego przez nich rewolucyjnego zrywu mas. W tej materii w całej gamie różnych inicjatyw antykomunistycznych wyróżniało się Porozumienie Antykomunistyczne, dysponujące udokumentowaną wiedzą, na podstawie której można było jednoznacznie określić, że polityczna aktywność kompartii jest realizacją celów sowieckiej polityki zagranicznej. Dowodząco tym samym, że bolszewizm zmierza do ustrojowo-politycznej oraz gospodarczej desta-

³⁵ Współtworzył ją czteroosobowy zespół prawników z Witoldem Sawickim na czele. Jej podstawowym zadaniem było przygotowanie polskiej ustawy antykomunistycznej oraz uzupełnień do kodeksu karnego o przepisy umożliwiające zwalczanie działalności wyrotowej i antypaństwowej prowadzonej przez czynniki komunistyczne w Polsce (*ibidem*, s. 12, 271).

³⁶ *Ibidem*, s. 12–13. Marek Kornat zauważa, że związki Glassa z Kaweckim mogą sugerować współpracę tego pierwszego z polskim wywiadem, chociaż w żadnej swojej publikacji nie przyznawał się on do utrzymywania jakichkolwiek stosunków z Oddziałem II Sztabu Głównego. Nie potwierdzają tego także inne zachowane źródła (M. Kornat, *Bolszewizm...*, t. 1, s. 72).

³⁷ Do hierarchów kościelnych, z ks. prymasem kardynałem Augustem Hlondem na czele, wysyłano biuletyn „Walka z Bolszewizmem”, a następnie „Prawda o Komunizmie”. Ponadto wspierano wydawanie książek o tematyce antykomunistycznej napisanych przez księży. Była to relacja przynosząca korzyści obu stronom. Informacje zawarte w wydawnictwach Porozumienia były często wykorzystywane w kazaniach. Ponadto do seminariów duchownych na spotkania członków organizacji katolickich zapraszano z wykładami przedstawicieli stowarzyszenia. Według relacji Henryka Glassa, wykłady takie były organizowane przez ks. dr. Stefana Wyszyńskiego w kierowanym przez niego Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku, jak również w Gnieźnie dla członków Akcji Katolickiej (S. Jankowski, *Metody ekspansji komunizmu...*, s. 14).

³⁸ W 1937 r., w celu zwiększenia w prasie codziennej liczby wiadomości będących efektem prac stowarzyszenia, Biuro Studiów ustaliło plan działania, który bez nadmiernego obciążania dodatkową pracą dziennikarzy miał zagwarantować stałą obecność treści wytworzonych przez Porozumienie na łamach ówczesnych tytułów prasowych. Plan ten zakładał wytypowanie i pozyskanie w każdej redakcji jednego dziennikarza, który publicystycznie zajmował się zagadnieniami sowiektologicznymi i komunologicznymi, a następnie za jego zgodą bezpłatnie przekazywanie mu wszelkich wydawnictw Porozumienia, z których mógłby on w sposób dowolny kopiować całe fragmenty, opatrywać je lub nie własnym słowem wstępnym i publikować pod swoim nazwiskiem, za co uzyskiwałby od własnej redakcji honorarium. Tym samym w imię jak najszerzego propagowania treści antykomunistycznych, w imię budowania informacyjnych podstaw społecznego frontu antybolszewickiego akceptowano „spłagiatowanie” prac (S. Jankowski, *Metody ekspansji komunizmu...*, s. 14). Według informacji zawartych w sprawozdaniu ze Zjazdu Porozumienia do 1938 r. w różnym zakresie współpracowano z setką polskich tytułów prasowych i wydawniczych (*Zjazd Porozumienia Antykomunistycznego*, „Prawda o Komunizmie” 1938, z. 3, s. 81).

bilizacji poszczególnych państw³⁹, która to z kolei zapewnić miała niezbędny impuls do wybuchu krwawej rewolucji społecznej przybierającej charakter wojny domowej. W jej wyniku miałyby dojść do przejęcia władzy przez czynniki komunistyczne, a następnie do wprowadzenia dyktatury proletariatu. Analizy Porozumienia wykazywały, że działania komunistów były ściśle określone i nadzorowane przez czynniki sowieckie. W praktyce oznaczało to, że rewolucja „mas robotniczych: od jej początków do samego finału została szczegółowo zaprogramowana w Moskwie”⁴⁰. Niewątpliwie to ściśle kierownictwo RKP(b), a następnie WKP(b) wytyczało partiom komunistycznym, tj. sekcjom kominternowskim, „mapę drogową” przeprowadzenia rewolucji w ich państwach.

Glass w swoich pracach zwracał uwagę na podstawy niezbędne do wywołania zrywu rewolucyjnego⁴¹ – tzn. na konieczność istnienia nielicznej, aczkolwiek karnej, a przy tym zdeterminowanej grupy⁴² oraz jednoczesnego wystąpienia zjawiska niezadowolenia społecznego, które rzeczona grupa za pomocą wszelkich dostępnych środków, z agitacją i propagandą na czele, miałyby kontrolować, a następnie pogłębić w imię rewolucyjnych zamiarów⁴³. Według obserwacji dokonanych przez Glassa, natężenie niezadowolenia mas było uzależnione od kilku czynników: sytuacji polityczno-gospodarczej państwa, stopnia rozkładu moralnego w jego organach, ogólnej orientacji władz państwowych w metodach, celach i zakresie działalności grup rewolucyjnych, intensywności prorewolucyjnej agitacji w społeczeństwie dokonywanej przez siły wyrotowe, jak również wielkości załamania się siły moralnej „przodujących warstw narodu”, co w sposób istotny miało osłabiać możliwość skutecznych działań antyrewolucyjnych⁴⁴. Porozumienie Antykomunistyczne, opierając się na ustaleniach badawczych Stanisława Grabskiego, podkreślało, że rozwój sytuacji rewolucyjnej był stymulowany przez strach władzy państwowej przed rewolucją, który to przejawiał się m.in. w całkowitej bierności organów państwowych i podmiotów społecznych w kwestii przeciwdziałania akcjom wyrotowym⁴⁵.

Dokonując próby syntetycznego ujęcia czynników porewolucyjnych, Glass stwierdzał, że w Polsce lat trzydziestych XX w. można wskazać ich kilka, przy czym podkreślał, że

³⁹ H. Glass, *Kulisy antyfaszystowskiego frontu ludowego*, Warszawa 1937, s. 3. Tożsame oceny zostały zawarte w artykułach opublikowanych na łamach „Walki z Bolszewizmem” oraz „Prawdy o Komunizmie”; zob. m.in.: *Agenci komunizmu w Polsce*, „Walka z Bolszewizmem” 1928, z. 17, s. 16; *Dalsza taktyka Kominternu w Polsce*, „Prawda o komunizmie” 1938, z. 6/7, s. 168–172.

⁴⁰ H. Glass, *Strategia i taktyka współczesnego komunizmu*, „Prawda o Komunizmie” 1937, z. 43, s. 237–238, 239–240. Badając zagadnienie mechanizmów rewolucji, a zwłaszcza jej miejsca w życiu i działalności kompartii w Polsce, Krystyna Trembicka wskazała m.in. na fakt narzucania KPRP/KPP przez ZSRS, za pośrednictwem Kominternu, różnych dróg oraz form dochodzenia do dyktatury proletariatu. Raz miała to być koncepcja rewolucji jednoetapowej, z kolei w innym okresie obowiązywały założenia jej dwuetapowości (K. Trembicka, *Między utopią a rzeczywistością. Myśl polityczna Komunistycznej Partii Polski (1918–1938)*, Lublin 2007, 135–140).

⁴¹ H. Glass, *Uwagi o rewolucji komunistycznej*, Warszawa 1931, s. 7; także *idem*, *Uwagi o rewolucji komunistycznej*, „Walka z Bolszewizmem” 1930, z. 33, s. 226; *idem*, *Ofensywa komunizmu i drogi przeciwdziałania*, Katowice 1938, s. 21.

⁴² Według Glassa, warunek ten spełniały organizacje komunistyczne; *idem*, *Uwagi...*, Warszawa 1931, s. 7; *idem*, *Ofensywa...*, s. 21.

⁴³ *Idem*, *Ofensywa...*, s. 21.

⁴⁴ *Idem*, *Uwagi...*, Warszawa 1931, s. 8–9.

⁴⁵ *Niebezpieczeństwo rewolucji*, „Walka z Bolszewizmem” 1931, z. 34, s. 2–5.

są to jedynie te najistotniejsze⁴⁶. Zaliczył do nich m.in.: nieświadomość społeczeństwa odnośnie do faktycznych skutków rewolucji i przejścia władzy przez komunistów; kryzys gospodarczy państwa, rosnące bezrobocie, a w związku z tym permanentną biedę części społeczeństwa i brak perspektyw godnego życia; istnienie partii socjalistycznych, które posługują się retoryką walki klas, stymulując w ten sposób światopogląd społeczeństwa w kierunku prorewolucyjnym; współpracę coraz większej liczby organizacji socjalistycznych z partiami komunistycznymi, realizowaną w imię jednolitego frontu ludowego, co *de facto* miało oznaczać przejście nad nimi kontroli przez Moskwę; popieranie komunizmu przez diaspory żydowskie, co Glass, opierając się na pracach Floriana Znanieckiego, uznawał za jeden z ważniejszych czynników wykorzystywanych przez kompartie w procesie inicjowania „wrzenia rewolucyjnego”⁴⁷.

Konieczność rozpoznawania przez agendy antykomunistyczne czynników prorewolucyjnych wynikała z – nakładanego na kompartie m.in. przez program Kominternu – obowiązku ich bezwzględnego wykorzystania w celu wywołania buntu mas. W programie tym czytamy: „Kiedy wznosi się fala rewolucji, kiedy klasy panujące są zdeorganizowane, kiedy masy są ogarnięte przez wrzenie rewolucyjne, kiedy warstwy pośrednie ujawniają wahanie w stronę proletariatu, kiedy masy gotowe są do wystąpienia i do ofiar, wtedy przed partią proletariatu staje zadanie poprowadzenia tych mas wprost do ataku na państwo burżuazyjne. To zaś skutecznia się drogą propagandy coraz bardziej ostrych przejściowych haseł (hasła rad, kontroli robotników nad wytwórczością, hasło włościańskich komitetów dla opanowania majątków ziemskich itd.) oraz organizacji masowych wystąpień. Tu można zaliczyć wszelkie strajki, połączenie strajków z demonstracjami, organizowanie zbrojnych demonstracji i łączenie ze strajkami, w końcu zaś strajk generalny ze zbrojnym powstaniem przeciwko państwowej władzy. Walka ta podlega prawidłom sztuki wojennej, przewiduje określony plan wojny, ofensywny charakter operacji wojennych, bezwzględne oddanie się i bohaterstwo proletariatu. Tego rodzaju wystąpienia powinny być poprzedzone organizacją szerokich mas w takie bojowe jednostki, których forma pociąga i porusza największą ilość pracujących (rady robotniczych i włościańskich delegatów, rady żołnierskie itd.) oraz wzmożoną rewolucyjną pracę wśród armii i floty”⁴⁸. Ponadto na stymulowanie „wrzenia rewolucyjnego” przez wykorzystywanie „dźwigni zdolnych poruszyć koło rozpędowe całej klasy [...] wywołać walki klasowe, prowadzące do rewolucji” zwracała uwagę publicystyka KPRP. W 1923 r. rzezonymi „dźwigniami”, według „Nowego Przeglądu”, były: „ofensywa kapitału na 8-godzinny dzień pracy oraz na inne prawa robotnicze”, wzrastające bezrobocie⁴⁹, rze-

⁴⁶ H. Glass, *Strategia i taktyka współczesnego komunizmu*, „Prawda o Komunizmie” 1937, z. 8, s. 241–242.

⁴⁷ *Idem, Uwagi...*, Warszawa 1931, s. 9–10. Zob. też S. Jankowski, *Metody ekspansji komunizmu...*, s. 97–98, 189; K. Sacewicz, *Komunizm i antykomunizm...*, s. 104–105.

⁴⁸ *Program i statut Międzynarodówki...*, s. 128. Zob. też *Strategia i taktyka Międzynarodówki Komunistycznej*, „Walka z Bolszewizmem” 1928, z. 20, s. 83.

⁴⁹ Według szacunkowych danych w latach 1921–1927 bezrobocie w Polsce osiągnęło następujące rozmiary (stan na grudzień): 1921 – 205 tys., 1922 – 62 tys., 1923 – 62 tys., 1924 – 151 tys., 1925 – 252 tys., 1926 – 201 tys., styczeń 1927 – 236 tys. Najwięcej bezrobotnych było w lutym 1926 r. – 363 tys. osób (B. Balukiewicz, *Rynek pracy. Stan rynku pracy*, „Statystyka Pracy” 1927, z. 1, s. 7; zob. też: *Stan bezrobocia w Polsce*, „Naprzód”, 30 III 1924, nr 74). Według danych Głównego Urzędu Statystycznego, którymi dysponowało MSW, liczba zarejestrowanych

kome bankructwo reformy rolnej, jak również ucisk narodowości niepolskich oraz chłopów na Kresach Wschodnich⁵⁰.

Rewolucja komunistyczna nie była, według Glassa, zjawiskiem jednolitym, wręcz przeciwnie, składała się z kilkunastu etapów – stadiów, których ostatecznym celem nie miało być tylko pochwylenie władzy i jej przeorientowanie według własnych idei oraz koncepcji ustrojowych, lecz także urealnienie wizji komunizmu, a następnie jego eksport na inne terytoria. Redakcja „Walki z Bolszewizmem” podkreślała przy tym, że rewolucja nie rozpoczyna się z chwilą zbrojnego wystąpienia, gdyż to stanowi jeden z końcowych jej etapów. Bunt mas miał być poprzedzony długim okresem wywrotowej aktywności kompartii, ukierunkowanej na wytwarzanie „wrzenia rewolucyjnego” przez systematyczne destabilizowanie sytuacji⁵¹. Stadia te, wymienione przez Porozumienie Antykomunistyczne na podstawie analizy przewrotu bolszewickiego w Rosji oraz naukowych rozważań profesora Stanisława Grabskiego nad rewolucją w ogóle⁵², przedstawiały się w sposób następujący:

1) rozkład moralny władz państwowych, przejawiający się w niemożności sprawowania rządów, całkowitej bierności własnych organów państwowych wobec pojawiających się zagrożeń i wyzwań;

2) zanik wpływu władz oraz instytucji państwowych na masy, postępujący równoległe z upadkiem autorytetu rządu;

3) wybuch rewolucji obalającej zniechęconych polityków lub cały ustrój;

4) główny wstrząs rewolucyjny skierowany przeciwko warstwom dotychczas produkującym w społeczeństwie, ma on charakter siłowy, a jego podstawowym wyznacznikiem będzie przemoc⁵³;

5) ukształtowanie się w odpowiedzi na szalejący terror siłowej reakcji „warstw produkujących”, powstają tzw. siły kontrewolucyjne;

bezrobotnych w kraju w 1926 r. przedstawiała się następująco: marzec – 295,5 tys., czerwiec – 243,3 tys., wrzesień – 185 tys., grudzień – 190,1 tys. (AAN, 9/1137, Sprawozdanie Wydziału Bezpieczeństwa MSW o stanie bezrobocia w Polsce, [1936], k. 34). Precyzyjniejsze dane zostały zawarte w kwartalniku „Statystyka Pracy”. Według periodyku, w marcu 1926 r. bez pracy pozostawało 295 529 osób zarejestrowanych w Państwowych Urzędach Pośrednictwa Pracy, w czerwcu – 243 302, we wrześniu – 185 207, w grudniu – 190 140. W styczniu i maju 1926 r. największe bezrobocie odnotowywano m.in. na terenie: Łodzi (92 866, 69 869), m.st. Warszawy (13 736, 12 652), Kielc (37 696, 32 819), Sosnowca (25 045, 19 876), Krakowa (15 225, 12 054), województwa śląskiego (70 145, 69 552), Poznania (20 160, 15 701) (*Lista zarejestrowanych w Państwowych Urzędach Pośrednictwa Pracy (tabela)*), „Statystyka Pracy” 1927, z. 1, s. 32; zob. też: *Bezrobocie w Polsce 1925–1936*, oprac. M. Drozdowski, „Najnowsze Dzieje Polski 1918–1936” 1961, t. 4, s. 232). Według Józefa Ławnika, powołującego się na dane zawarte w „Roczniku Statystycznym Warszawy”, pod koniec lipca 1926 r. liczba zarejestrowanych bezrobotnych w stolicy wynosiła 18 900 (J. Ławnik, *Bezrobocie w Warszawie w okresie międzywojennym (na tle bezrobocia w kraju)*, „Z Pola Walki” 1968, nr 2, s. 47). Na temat bezrobocia w II RP zob. K. Sacewicz, *Komunizm i antykomunizm...*, s. 181, 182, 242, 259, 271, 272.

⁵⁰ *Zadania taktyczno-programowe (Program Akcji) w okresie ofensywy kapitału i reakcji. Projekt*, „Nowy Przegląd”, czerwiec 1923, nr 8, s. 367.

⁵¹ *Rewolucja bolszewicka jest już wszędzie rozpoczęta*, „Walka z Bolszewizmem” 1928, z. 14, s. 10.

⁵² Zob. S. Grabski, *Rewolucja. Studium społeczno-psychologiczne*, Warszawa 1921, s. 135 i n.

⁵³ W kwestii przemocy rewolucyjnej, do której odnosił się punkt czwarty, Grabski podkreślał, że w tym etapie rewolucji mamy do czynienia z masową rzezią warstwy intelektualnej oraz bezwzględny, a przy tym dzikim niszczeniem wartości kulturalnych. Uzupełniając ów przekaz o doświadczenia płynące z tzw. rewolucji bolszewickiej w Rosji, Glass zaznaczał, że „dzikość tłumy” komuniści świadomie będą podsycać w celu „fizycznego zniszczenia” wszelkich przeciwników (S. Grabski, *Rewolucja...*, s. 142–145; H. Glass, *Uwagi...*, Warszawa 1931, s. 12–13).

6) w przypadku zwycięstwa sił rewolucyjnych następuje „okres ostatecznej wściekłości mas”, co było określane jako pogłębianie się „psychiki motłochu”, spowodowane stymulowanym przez komunistów strachem przed groźbą kontrrewolucji, to z kolei wymuszało nie tylko dalsze trwanie terroru, lecz także jego znaczne rozszerzenie⁵⁴;

7) komuniści, równoległe do trwania szóstego etapu rewolucji, tworzą na gruzach starego ustroju swoją nową centralistyczną władzę państwową, ufundowaną m.in. na bezwzględnym terrorze, likwidacji własności prywatnej, następuje wówczas urealnianie komunistycznej idei dyktatury proletariatu, *de facto* zaś dyktatury nad proletariatem;

8) po przejściu kontroli nad własnym państwem komuniści rozpoczynają militarną konfrontację z niekomunistycznymi państwami sąsiednimi, jednocześnie „zagrożenie” zewnętrzne wykorzystują do ugruntowania swojej dyktatury przez pogłębienie indoktrynacji społeczeństwa prowadzące do przejścia pełnej nad nim kontroli;

9) stadium to charakteryzują klęski ekonomiczno-społeczne wywołane rządami komunistów, dochodzi do wybuchów powstań przeciwko rządzącym, w konsekwencji prowadzi to do chwilowego złagodzenia kursu politycznego przez władzę;

10) następuje długookresowe stadium rewolucji komunistycznej polegające na intensywnym organizowaniu zewnętrznej ekspansji ideowo-terytorialnej⁵⁵.

Przedstawione etapy nabierają realistycznej wymowy przy skonfrontowaniu ich z założeniami programowymi Kominternu. Ten jednoznacznie stwierdzał, że nadrzędnym celem jest przejście władzy na całym świecie, a drogą wiodącą do tego celu była i jest rewolucja, czyli zbrojny bunt mas. O ile dla komunistyczno-sowieckiej propagandy rewolucja była zjawiskiem pozytywnym, wręcz wyczekiwany⁵⁶, o tyle w polskim piśmiennictwie antykomunistycznym kwestia ta była przedstawiana zdecydowanie inaczej. Nie dostrzegano w niej żadnego twórczego pierwiastka, ale jedynie dewastację dotychczasowego świata. Według Stanisława Kamińskiego, „Rewolucja – to walka z Bogiem, rewolucja – to zniszczenie moralności, to poniżanie kobiety, śmierć dziecka, rewolucja – to ruina miast i wiosek, rewolucja – to zniszczenie, to potop krwi bratniej, rewolucja – to piekło”⁵⁷. Stanisław Grabski w swoich badaniach nad rewolucją dowodził, że niezmiennymi jej cechami, uwidaczniającymi się zarówno w rewolucji francuskiej, jak i bolszewickiej w Rosji, były: krwawy

⁵⁴ Podkreślano, że w przypadku opanowanej przez bolszewików Rosji rzeczony etap rewolucji charakteryzował się „wyrznięciem burżujów”, tj. wszelkich przeciwników komunistów (H. Glass, *Uwagi...*, Warszawa 1931, s. 13; *idem*, *Ofensywa...*, s. 29).

⁵⁵ Glass wskazywał, że podstawowym narzędziem wykorzystywanym przez Moskwę na tym etapie rozwoju rewolucji komunistycznej był Komintern (H. Glass, *Uwagi...*, Warszawa 1931, s. 14–15; *idem*, *Ofensywa...*, s. 31).

⁵⁶ Program WKP(b) przedstawiał rewolucję jako nadzieję ludzkości, która wyprowadzi ją ze „ślepego zaułka” imperializmu (zob. *Program i statut WKP(b)*..., s. 13). Według sprawozdania MSW z lipca 1939 r., apoteozowanie przez komunistów rewolucji było przyczyną ich rzekomo pozytywnego stosunku do groźby wybuchu wojny. Ci, jak informował dokument MSW, mieli stać na stanowisku, że „tylko wojna może przyczynić się do wywołania rewolucji światowej” (AAN, MSW, 9/1201a, Poufne. Sprawozdanie tygodniowe nr 29 za okres od 13 do 19 lipca 1939, Warszawa, 20 VII 1939 r., k. 28).

⁵⁷ S. Kamiński, *Co to jest rewolucja?*, Warszawa–Płock 1927, s. 12. W broszurach swojego autorstwa zawierających ocenę rewolucji używał również określeń: „to zwycięstwo gwałtu”, „tryumf brutalnej przemocy”, „to terror”, „nowa niewola”, „ruina”. Na rewolucję jako zjawisko charakteryzujące się gwałtem, przemocą, demontażem istniejącego ładu prawnego zwracano uwagę również w innych publikacjach (zob. A. Strapiński, *Wywrotowe partie polityczne*, Warszawa 1933, s. 5–6).

i bezlitosny terror „karzący śmiercią nie tylko za czyny, lecz za słowa i myśli”, skoncentrowana w jednym ośrodku władza ustawodawcza, wykonawcza i sądownicza, bezwzględne posłuszeństwo kierownictwu, bezkarność władzy rewolucyjnej dokonującej grabieży i fizycznie eliminującej zarówno faktyczną, jak i hipotetyczną opozycję, nieustannie toczona wewnętrzna lub zewnętrzna wojna, a także utrzymywanie atmosfery groźby jej wybuchu⁵⁸.

Z kolei związany z INBK „Bój z Bolszewizmem”, opierając się na tekście Stefana Żbikowskiego *Zagadnienie obrony Związku Radzieckiego ze strony wojskowostrategicznej*, w rewolucji widział przede wszystkim narzędzie realizacji sowieckich celów politycznych zmierzających do unicestwienia państwowego bytu Rzeczypospolitej⁵⁹. Należy przy tym uwzględnić podstawowy aspekt, że KPRP oraz KPP zwycięstwo rewolucji na ziemiach polskich uzależniały nie od siły i determinacji miejscowego proletariatu, nad którym nigdy nie uzyskały wystarczającej kontroli, ale przede wszystkim od wsparcia ze strony Armii Czerwonej. Ta postrzegana była jako nośnik rewolucji socjalnej, której to wprowadzenie, nawet „na obcych bagnietach”, uważano nie tylko za usprawiedliwione, ale i dziejowo konieczne⁶⁰.

O DYKTATURZE PROLETARIATU

W koncepcjach polityczno-społecznych oraz gospodarczych marksizmu i leninizmu jednym z ich podstawowych elementów konstrukcyjnych, oprócz rewolucji społecznej mas, była dyktatura proletariatu. Jej wprowadzenie stało się nadrzędnym celem komunistów i bolszewików. Zagadnienie to stanowiło również ważny punkt wieloaspektowych analiz dokonywanych przez polskie ośrodki państwowe oraz społeczno-obywatelskie, w tym Porozumienie Antykomunistyczne⁶¹, obserwujące odcinek komunistyczny i opierające swoje ustalenia na dokumentach oraz publikacjach proveniencji sowieckiej.

Według bolszewickich ideologów – autorów często przytaczanego przez Henryka Glassa *Elementarza komunizmu* – dyktatura proletariatu była bezwzględnie koniecznym warunkiem w rewolucyjnym procesie urzeczywistnienia ustroju komunistycznego⁶². Jak

⁵⁸ S. Grabski, *Rewolucja...*, s. 145.

⁵⁹ W miesięczniku pisano: „wszystkie »rewolucyjne« zabiegi komunistów to tylko środek i pokrywka. Celem i treścią ich jest zabór Polski przez ZSSR. Oto, czym grozi Polsce rewolucja komunistyczna” (*Czym grozi Polsce rewolucja. Sensacyjny plan sztabu głównego ZSSR, „Bój z Bolszewizmem”*, wrzesień–październik 1936, nr 1).

⁶⁰ Organ KC KPRP w 1921 r. pisał: „rewolucja sowiecka oznaczałaby nie tylko obalenie imperializmu ententowskiego na gruncie Polski, lecz byłaby zarazem zburzeniem jego wschodniej twierdzy wzniesionej w postaci białej Polski w celu strzeżenia traktatu wersalskiego, byłaby śmiertelnym jego ciosem, stanowiącym wstęp do rewolucji europejskiej” (*Rewolucja i wojny rewolucyjne*, „Nowy Przegląd”, maj 1921, nr 1, s. 9, 11).

⁶¹ „Walka z Bolszewizmem”, bazując na informacjach o skali sowieckich represji, uznawała za ważne przeanalizowanie zagadnienia dyktatury proletariatu i ukazanie społeczeństwu jego faktycznego oblicza (zob. S. Grabski, *Dyktatura proletariatu, „Walka z Bolszewizmem”* 1927, z. 3, s. 1).

⁶² N. Bucharin, E. Preobrażeński, *Elementarz komunizmu. Popularne objaśnienie programu Komunistycznej Partii Rosji (bolszewików)*, cz. 1: *Teoretyczna. Rozwój kapitalizmu i jego upadek*, Moskwa–Kijów–Smoleńsk 1921, s. 39. Na temat poglądów Bucharina zob. też R. Stobiecki, *Kapłan ortodoksyjnego bolszewizmu – filozofia dziejów Nikołaja Bucharina*, „Czasy Nowożytne” 1998, t. 5, s. 97–98.

dowodzono, tylko ona dawała szansę na zwycięskie sfinalizowanie walki klas⁶³. Absolutna władza robotników stanowiła więc główny warunek sukcesu rewolucji, będąc jej „toporem” przeciw burżuazji⁶⁴. Podkreślano przy tym, że dyktatura ta w walce z oponentami politycznymi winna się charakteryzować szczególną bezwzględnością i bezkompromisowością⁶⁵. W związku z tym nie mogło być mowy „o wolności dla wszystkich”, dyktatura bowiem jest po to, aby „zniewolić burżuazję”, a w swych działaniach nie może się ona cofać przed stosowaniem terroru⁶⁶. Według programu RKP(b), miała być to władza „nieoszczędzająca swych wrogów”, która „dusi burżuazję i dziedziców obszarników”⁶⁷. Tożsame poglądy zawierał program Międzynarodówki Komunistycznej. Według jego zapisów, dyktatura była to „walka uporczywa, krwawa i bezkrwawa, stosująca przemoc i pokojowa, wojenna i gospodarcza, pedagogiczna i administracyjna przeciwko siłom i tradycjom starego społeczeństwa, przeciwko zewnętrznym wrogom kapitalistycznym, przeciwko pozostałościom klas wyzyskujących wewnątrz kraju, przeciwko pędowi nowej burżuazji, powstającym na podstawie nieprzewyżnionej jeszcze produkcji towarowej”⁶⁸. W programie RKP(b) stwierdzano, że komuniści są „zwolennikami przemocy rewolucyjnej”⁶⁹, realizują bowiem ideę rewolucji socjalistycznej, a każda rewolucja jest „przemocą nad panami”⁷⁰. Ta w wykonaniu bolszewików miała być „gwałtem nad gwałcicielami – obszarnikami i carem”⁷¹, i to gwałtem uświęconym – jak bowiem pisał Nikołaj Bucharin – „taki gwałt nie jest zły, lecz jest święty”⁷². Oznaczało to, że obowiązkiem każdego komunisty jest bezgraniczna, krwawa przemoc wobec wszelkiego wroga, gdyż „kto takiej przemocy się lęka, nie jest rewolucjonistą”⁷³. Zakładano nie tylko jej stosowanie, ale także propagowanie. Zgodnie bowiem ze wskazaniami zawartymi w kominternowskim programie: „Komuniści gardzą ukrywaniem swych poglądów i zamiarów. Oświadczają oni otwarcie, że cele ich mogą być osiągnięte jedynie przez obalenie przemocą całego dotychczasowego

⁶³ N. Bucharin, E. Preobrażeński, *Elementarz...*, cz. 1, s. 39.

⁶⁴ N. Bucharin, *Program Komunistów (Bolszewików)*, Moskwa 1920, s. 14. W przyjętym w 1934 r. programie WKP(b) dyktaturę proletariatu wciąż definiowano jako „zdobycie przez proletariat takiej władzy, która mu pozwoli zgnieść wszelki opór wyzyskiwaczy” (*Program i statut WKP(b)*, Moskwa 1936, s. 9).

⁶⁵ N. Bucharin, E. Preobrażeński, *Elementarz...*, cz. 1, s. 39.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ N. Bucharin, *Program...*, s. 12.

⁶⁸ *Program i statut Międzynarodówki Komunistycznej*, Moskwa 1929, s. 74 (zob. także: *Stenograficzeskij otcziot VI Kongressa Kominternu* [w:] 6: *Tiezisy, riezolucyi, postanowlenija, wozzwanija*, Moskwa–Leningrad 1929 s. 32; *Kommunisticzeskij Internacjonal w dokumentach...*, s. 25; *Programma i ustaw Kommunisticzeskogo Intiernacjonalu*, Moskwa 1937, s. 39; *The programme of the Communist International. Together with the statutes of the Communist International*, London 1932, s. 52; *The communist conspiracy. Strategy and tactics of world communism*, cz. 1: *Communism outside the United States*, sekcja C: *The world congresses of the communist international*, Washington 1956, s. 204–205).

⁶⁹ N. Bucharin, *Program...*, s. 12.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*, s. 13. Zagadnienie przemocy omawiał również program Kominternu. Ten dzielił ją na burżuazijną oraz na proletariacką. Ta ostatnia miała stanowić jedyne narzędzie umożliwiające pokonanie przeciwnika. Zbudowana dzięki niej „władza proletariacka” miała być przede wszystkim „środkiem zgniecenia wyzyskiwaczy” (*Program i statut Międzynarodówki...*, s. 54).

ustroju społecznego⁷⁴. Ponadto dyktatura proletariatu była kontynuacją walki klasowej, ale prowadzonej już w nowych warunkach⁷⁵, a walka ta, niezależnie od czasu i miejsca, z założenia opierała się na przemocy oraz konfrontacji siłowej⁷⁶.

Bolszewicy w swoich założeniach polityczno-programowych podkreślali, że rewolucja komunistyczna jako nieuniknione starcie klasowe między robotnikami a burżuazją musiała mieć krwawy oraz gwałtowny charakter. Miało to m.in. wynikać z faktu, że komunistom nie chodziło o przejście i zaadaptowanie do swoich wizji programowych „starej” władzy, ale o jej zniszczenie, a następnie zbudowanie nowej. To z kolei wymagało licznych ofiar⁷⁷, co jednoznacznie obrazują słowa z programu RKP(b) z 1920 r.: „[rewolucja socjalistyczna – przyp. K.S.] zburzy państwo kapitalistyczne i władzę burżuazyjną i na ich gruzach zbuduje nową władzę – władzę samego proletariatu”⁷⁸. Działalność kompartii w Polsce, ale również w innych krajach, stanowiła mocny dowód, że nie były to jedynie propagandowe hasła. Przemoc oraz akty terroru stosowanego w imię walki rewolucyjnej stały się stałym elementem komunistycznego krajobrazu⁷⁹.

Zagadnienie dochodzenia do komunizmu przez urealnienie dyktatury proletariatu było szczegółowo omówione m.in. w programie RKP(b). Czytamy w nim: „Przez mocną, bezwzględną władzę robotników, przez dyktaturę proletariacką – do komunizmu: oto hasło naszej partii. Program naszej partii jest programem dyktatury proletariackiej”⁸⁰. Także Komintern w programie przyjętym w 1928 r., podkreślając znaczenie dyktatury w dążeniu do urzeczywistnienia komunizmu, stwierdzał, że jest ona „wyrazem z jednej strony faktu, że tylko robotnicy przemysłowi są w stanie kierować całą masą ludności pracującej, z drugiej strony, dyktatura proletariatu, będąc jego jedynowładztwem, jest zarazem szczególną formą sojuszu klasowego pomiędzy proletariatem jako awangardą ludności pracującej a licznymi nieproletariackimi warstwami tej ludności lub jej wielkością, sojuszu przeciwko kapitałowi, sojuszu w celu całkowitego obalenia kapitału, całkowitego zduślenia oporu burżuazji i prób restauracji z jej strony, sojuszu w celu ostatecznego zbudowania i utrwalenia socjalizmu”⁸¹.

⁷⁴ *Program i statut Międzynarodówki...*, s. 137. Koncepcje kominternowskie były widoczne w publicystyce polityczno-informacyjnej KPP. W 1929 r. na łamach „Nowego Przeglądu” pisano: „W sytuacji bezpośrednio rewolucyjnej partia nasza będzie musiała przejść do organizacji tego »gwałtu celowego, masowego«, do organizacji powstania zbrojnego, jedynej drogi obalenia faszystowskiej dyktatury. Do tego zadania partia musi się energicznie, w szybkim tempie przygotować, przyswajając sobie przede wszystkim gruntownie marksistowsko-leninowską zasadę, że powstanie zbrojne jest szczególną sztuką, którą się uczyć trzeba, aby ją z powodzeniem zastosować w życiu” (G. Rwał, *Przyczynek do sprawy powstania zbrojnego*, „Nowy Przegląd”, listopad–grudzień 1929, nr 5, s. 108–109).

⁷⁵ *Program i statut Międzynarodówki...*, s. 74.

⁷⁶ Według bolszewików, walka klasowa w wyniku wystąpienia niezbędnych czynników przeistacza się w rewolucję, to znaczy przybiera charakter krwawej wojny domowej (N. Bucharin, E. Preobrażeński, *Elementarz...*, cz. 1, s. 63, 67–68).

⁷⁷ *Ibidem*, s. 32, 40, 67, 68.

⁷⁸ N. Bucharin, *Program...*, s. 12. Zob. też: *Program i statut Międzynarodówki...*, s. 54.

⁷⁹ K. Sacewicz, *Komunizm i antykomunizm...*, s. 101–102.

⁸⁰ N. Bucharin, *Program...*, s. 14.

⁸¹ *Program i statut Międzynarodówki...*, s. 76–77; *Międzynarodówka Komunistyczna. Statut i rezolucje uchwalone na II Kongresie Międzynarodówki Komunistycznej...*, s. 13.

W swoich wewnątrzorganizacyjnych rozważaniach nad dyktaturą proletariatu bolszewicy definiowali ją jedynie jako tymczasową formę władzy robotniczej na drodze wiodącej do urealnienia komunizmu⁸², niemniej wcale nie oznaczało to tymczasowości terroru. Ten, apoteozowany jako podstawowy filar rządów komunistycznych, miał towarzyszyć nie tylko wybuchowi rewolucji czy wojnie domowej⁸³, ale przede wszystkim dalszym jej etapom. Tłumaczono to groźbą kontrrewolucji, która miała wymuszać zaostrzenie i rozszerzanie terroru⁸⁴. W programie Kominternu przyjętym w 1928 r. przez VI Kongres stwierdzano, że dyktatura jako okres przejściowy będzie trwała, dopóki nie wyeliminuje się groźby kontrrewolucji, a jako taką postrzegano inne nieskomunizowane państwa. Uważano, że okres ten zakończy się dopiero wraz z utworzeniem Związku Radzieckich Socjalistycznych Republik Świata, a podstawową jego cechą winno być „bezwzględne łamanie oporu wyzyskiwaczy”⁸⁵.

Ocena, dokonana w polskim piśmiennictwie politologicznym na podstawie analizy dokumentów programowych oraz publicystyki kompartii i ich międzynarodowej centrali, jak również wynikająca z własnych spostrzeżeń i doświadczeń badaczy przebywających w latach wojny domowej w Rosji na terenach kontrolowanych przez bolszewików, była ze wszech miar negatywna. Jednoznacznie stwierdzano, że nie ma to nic wspólnego z „rządami robotniczymi”, lecz z władzą „szczupłej sekty”⁸⁶. Henryk Glass na łamach jednego z redagowanych przez siebie wydawnictw źródłowych określił tę sytuację mianem „dyktatury mniejszości”⁸⁷. To zaś, według niego, w praktyce oznaczało dyktaturę partii komunistycznej nad proletariatem⁸⁸, a nawet nad całym społeczeństwem⁸⁹.

Stanowisko Glassa w tej kwestii nie było odosobnione. Na łamach „Walki z Bolszewizmem”, już w jednym z pierwszych zeszytów, które ukazały się w 1927 r., współpracujący z redakcją biuletynu Stanisław Grabski szerzej omówił problematykę dyktatury proletariatu. Swoje rozważania skoncentrował najpierw na próbie zdefiniowania terminu „proletariat” oraz określenia jego liczbowych rozmiarów na przykładzie ZSRS⁹⁰. Następnie zaś dowodził, że w przypadku sowieckim mamy *de facto* do czynienia z bezgraniczną, a przy tym opierającą się na przemocy dyktatorskiej władzą partii komu-

⁸² N. Bucharin, E. Preobrażeński, *Elementarz...*, cz. 1, s. 39–40; *eidem*, *Elementarz komunizmu. Popularne objaśnienie programu Komunistycznej Partii Rosji (bolszewików)*, cz. 2: *Dyktatura proletariatu i budownictwo komunizmu*, Moskwa–Kijów–Smoleńsk 1921, s. 11.

⁸³ *Tezy i rezolucje VI Kongresu Międzynarodówki Komunistycznej*, z. 1: *Manifest Kongresu i tezy o sytuacji międzynarodowej*, Moskwa 1929, s. 37–40. Na temat instrukcji wojny domowej kreślonej na łamach komunistycznej publicystyki zob. H. Glass, *Obrona Polski przed bolszewizmem*, Płock 1928, s. 28–33; „Walka z Bolszewizmem” 1928, z. 7, s. 28–33; S. Jankowski, *Metody ekspansji komunizmu...*, s. 199–202.

⁸⁴ N. Bucharin, *Program...*, s. 14.

⁸⁵ *Program i statut Międzynarodówki...*, s. 53–55.

⁸⁶ G.K. Chesterton, *Polska a bolszewizm*, Warszawa 1920, s. 9.

⁸⁷ H. Glass, *Zamach bolszewizmu na młodzież. Dokumenty*, Warszawa–Płock 1927, s. 34.

⁸⁸ S. Grabski, *Dyktatura proletariatu...*, s. 2. Zob. H. Glass, *Zamach...*, s. 34; S. Cianciara, *Prawda o bolszewikach*, Łódź 1919, s. 14.

⁸⁹ H. Glass, *Międzynarodówki socjalistyczno-komunistyczne eksploatujące sprawę robotniczą*, red. H. Glass, Katowice 1938, s. 43–44; zob. także: *Międzynarodówki, eksploatujące sprawę robotniczą*, „Prawda o Komunizmie” 1938, z. 4/5.

⁹⁰ Według Grabskiego, proletariat tworzyli robotnicy oraz małorolni włościanie, których utożsamiał z „biedotą wiejską”. Bazując na danych pochodzących z oficjalnych sowieckich zestawień statystycznych, stwierdził, że w 1927 r. około 85% ludności państwa sowieckiego można było uznać za „proletariat miejski i wiejski” (S. Grabski, *Dyktatura proletariatu...*, s. 1).

nistycznej nad robotnikami⁹¹. Rozwijając swój pogląd na rzeczoną kwestię, wskazywał, że partia, którą Lenin określał mianem „uzbrojonej awangardy rewolucji”, zamiast utrować swoją działalnością drogę do urealnienia idei dyktatury proletariatu, wbrew teźże idei przejęła i zmonopolizowała władzę⁹². Nie bez znaczenia dla tej oceny były liczbowe rozmiary partii komunistycznej, w której szeregach znajdowało się wówczas 460 tys. osób spośród ponad 130 mln mieszkańców Związku Sowieckiego. Zdaniem Grabskiego, faktycznym beneficjentem tamtejszego monopartyjnego systemu politycznego nie były masy proletariackie, ale około 8 tys. tzw. działaczy odpowiedzialnych, z których wywodziła się „warstwa rządząca”. Rzeczona zbiorowość nie była jednak najważniejszą grupą skupiającą w swoich rękach realną władzę wykonawczą i ustawodawczą w państwie sowieckim, ta miała się znajdować w dyspozycji 25–30 osób zasiadających w kadencyjnym i wybieralnym Centralnym Komitecie Wykonawczym ZSRS (CKW ZSRS), jak również w ramach Sownarkomu, tj. Rady Komisarzy Ludowych⁹³. Teoretycznie CKW był organem wybieralnym⁹⁴, przez co nie był zaprzeczeniem czasowego charakteru dyktatury. Niemniej, na co zwrócił uwagę Grabski, bolszewicka dyktatura proletariatu miała zapewnić kompartii bezwzględny monopol na władzę, a to oznaczało faktyczne zanegowanie istnienia jakiegokolwiek kryterium „czasu politycznego”, ograniczającego funkcjonowanie poszczególnych organów władzy. Opierając się na zapisach „Kalendarza komunisty” z 1927 r.⁹⁵, zaznaczał on, że w interesie partii komunistycznej było „jak najbardziej przedłużyć czas tej tak korzystnej dla nich dyktatury nad proletariatem, fałszywie zwanej »dyktaturą proletariatu«”⁹⁶, a tym samym dalej inicjować walkę klasową, wyszukiwać i zwalczać faktyczne lub fikcyjne zagrożenia wewnętrzne oraz zewnętrzne, których występowanie miało ideowo oraz taktycznie uzasadniać funkcjonowanie sowieckiego modelu dyktatury proletariatu.

Analiza tej sytuacji, dokonana przez Porozumienie i jego współpracowników, nie powstała w próżni, wręcz przeciwnie – współistniała z tożsamymi poglądami innych badaczy zagadnień sowietologicznych oraz myśli programowej i politycznej partii komunistycz-

⁹¹ Cytując Lenina, Grabski pisał: „dyktatura – to rządy przemocą, niekrepowane żadnym prawem” (*ibidem*, s. 2).

⁹² Grabski pisał: „Ale awangarda nie rządzi armią. Ona toruje tylko drogę dla armii. A kiedy armia już zajęła pozycje, awangarda wchodzi z powrotem do szeregów. Od ośmiu lat ustał już w Rosji opór przeciwko panowaniu bolszewików. [...] Awangarda proletariatu [tj. partia komunistyczna – przyp. K.S.] nie ma więc już nic do roboty. Powinna była już dawno wrócić do szeregu, przestać być czymś odmiennym od milionów robotników i małorolnych włościan. [...] Tymczasem partii komunistycznej ani w głowie oddać władzę ogółowi proletariatu. Zatrzymuje ona nadal w swym ręku całą władzę nad państwem, to jest nad proletariatem” (*ibidem*).

⁹³ *Ibidem*, s. 3. Analiza Grabskiego charakteryzowała się pewnym uproszczeniem, a nawet wybiórczym postrzeganiem zagadnienia centralnego ośrodka władzy w ZSRS. Nie wskazano bowiem funkcjonowania i znaczenia Komitetu Centralnego RKP(b)/WKP(b), a także Biura Politycznego sowieckiej kompartii. Należy jednak zauważyć, że składy osobowe KC oraz Biura niejednokrotnie były tożsame ze składem Sownarkomu.

⁹⁴ Wybory do Centralnego Komitetu Wykonawczego były wielostopniowe, począwszy od wyborów do rad miejskich, gubernialnych, przez wybór delegatów na Zjazd Rad, który wyłaniał CKW, a ten z kolei wyznaczał swoje Prezydium. Niemniej wszystko dokonywało się w ramach monopartyjnego systemu politycznego, bez istnienia żadnej realnej alternatywy wyborczej.

⁹⁵ Na łamach kalendarza pisano: „Nie potrzeba dowodzić, że wypełnienie zadań dyktatury proletariatu w ciągu krótkiego czasu kilku lat jest niemożliwe. Toteż dyktaturę proletariatu należy pojmować nie jako przejściowy okres szeregu aktów i dekretów rewolucyjnych, lecz jako całą epokę historyczną” (*ibidem*, s. 4).

⁹⁶ *Ibidem*.

nych. Już w 1921 r. Marian Massonius stwierdzał, że dyktatura proletariatu w wykonaniu bolszewików w Rosji doprowadziła do tego, iż mamy tam do czynienia z państwem rządzone przez nieliczną uprzywilejowaną klasę⁹⁷. Zbieżny pogląd reprezentował Stanisław Kamiński, którego teksty ukazywały się w ramach „Serii B” wydawanej przez wydawnictwo Klemensa Jędrzejewskiego – „Dobra Prasa”, współpracujące z Porozumieniem Antykomunistycznym i przez nie promowane⁹⁸. Charakteryzując zagadnienie bolszewickiej idei dyktatury proletariatu, Kamiński pisał: „Każdy kraj cywilizowany ma swoją konstytucję, czyli prawa główne, w których jest mowa o sposobie rządzenia, o obowiązkach i prawach mieszkańców kraju. Bolszewicy wszędzie dążą do obalenia porządku, czyli ustroju politycznego. Nawołują oni do skasowania Sejmu, Senatu, sejmików, rad miejskich, a do założenia rad zwanych z rosyjska »sowietami«. Za pomocą tych rad-sowietów mają zaprowadzić bolszewicy dyktaturę, czyli nieograniczone rządy proletariatu. W rzeczywistości zaś te rady doprowadzają do samowolnych i strasznych rządów partyjniaków-komunistów. Powstaje dyktatura nad proletariatem, jak w Rosji”⁹⁹. Z kolei, według niezwiązanego z Porozumieniem Jana Parandowskiego, dyktatura proletariatu była „płodem zemsty i nienawiści”¹⁰⁰, który jedynie wywoływał i eskalował krwawe walki klasowe, budując rzekomo „nowy” i „lepszy” świat. Parandowski, oceniając kwestię idei dyktatury proletariatu, pisał, że ta jest tyranią, która nie opiera się na żadnych prawach moralnych ani na „słuszności społecznej”, że sama sobie oddaje prawo eliminowania opozycji – „lokajów burżuazji”. Tym samym mamy do czynienia z władzą nowych „czerwonych” oligarchów, których jedynym celem było „odwrócenie społeczeństwa do góry dnem”, co w praktyce oznaczać miało, że dyktatura proletariatu jest tylko *de nomine*¹⁰¹. Ocena dyktatury proletariatu niezależnie od proveniencji dokonującego jej niepodległościowego podmiotu była więc tożsama i w swej wymowie jednoznacznie negatywna.

* * *

W dwudziestoleciu międzywojennym działania kompartii, i w ogóle czynników komunistycznych i komunizujących, na ziemiach polskich zmierzały do realizacji sowieckich planów politycznych¹⁰². Te dokonywane były pod hasłami urealnienia władzy robotniczej w formie proletariackiej dyktatury, co z kolei miało się dokonać przez zbrojny bunt mas, tj. rewolucję. Komunistyczne hasła zostały poddane przez ośrodki sowietologiczne oraz agendy antykomunistyczne analizie, w wyniku której uzyskano faktyczny obraz rzeczywistości społeczno-politycznej i gospodarczej, projektowanej

⁹⁷ M. Massonius, *O bolszewictwie* [w:] *W obronie niepodległości...*, s. 54.

⁹⁸ Szerzej zob. K. Sacewicz, *Komunizm i antykomunizm...*, s. 52, 56–57.

⁹⁹ S. Kamiński, *Do czego dążą bolszewicy?*, Warszawa–Płock 1930, s. 6–7. Zob. też. T. Teslar, *Przygotowania Kominternu do wybuchu rewolucji w Polsce*, Warszawa 1931, s. 10.

¹⁰⁰ J. Parandowski, *Bolszewizm i bolszewicy w Rosji* [w:] *W obronie niepodległości...*, s. 42. Zob. też. T. Teslar, *Przygotowania Kominternu...*, s. 10.

¹⁰¹ J. Parandowski, *Bolszewizm i bolszewicy...*, s. 43, 46.

¹⁰² Niezależnie od stanu wiedzy i świadomości szeregowych członków kompartii lub też organizacji jednolitefrontowych byli oni elementem maszyny działającej na niekorzyść państwa polskiego w imię interesów obcego mocarstwa.

przez komunistów. Charakteryzowały ją: siłowa konfrontacja, mająca charakter krwawej, wręcz totalnej wojny domowej; dążenie do sformowania dyktatorskiej władzy robotniczej, która miałaby za zadanie kontynuować terror wobec wszelkich faktycznych oraz hipotetycznych oponentów, określanych wspólnym mianem kontrrewolucjonistów. Rzeczona porewolucyjna myśl polityczna i programowa komunistów, w tym także tych spod znaku KPRP/KPP, w sposób naturalny prowadziła do wykształcenia się na płaszczyźnie polskiej administracji państwowej, jak również polskiego życia społeczno-politycznego, mechanizmów oraz działań obronnych, których podstawowym celem – w imię polskiej racji stanu – było powstrzymanie rewolucyjnego niebezpieczeństwa. Rozpoznanie komunistycznej myśli programowej i politycznej przez Porozumienie Antykomunistyczne było pełne, niemalże całościowe. Oceny zarówno rewolucji, jak i dyktatury proletariatu opierały się na merytorycznej i krytycznej analizie sowieckiego oraz komunistycznego piśmiennictwa i z racji tego nie były wyrazem hysterii politycznej, ale rzeczowym osądem problemu, co nie wykluczało możliwości szermowania nim w politycznych bojach toczonych między prawicą a lewicą w międzywojennej Polsce. Wiedza na temat strategicznych, ale również taktycznych celów kompartii działających na ziemiach Rzeczypospolitej, w tym zrozumienie istoty komunistycznej rewolucji oraz dyktatury proletariatu, stanowiła m.in. dla Porozumienia Antykomunistycznego podstawę do sformułowania i propagowania koncepcji oraz form prowadzenia działań antykomunistycznych, zarówno przez polskie społeczeństwo, jak i organa państwowe¹⁰³. Rzeczywistość polityczna, a następnie wybuch wojny spowodowały, że inicjatywy te pozostały jedynie elementem teoretycznych rozważań nad zasadnością i kierunkami akcji antykomunistycznej.

SŁOWA KLUCZOWE

komunizm, antykomunizm, Centralne Biuro Porozumienia Antykomunistycznego, Henryk Glass, rewolucja, dyktatura proletariatu, „Walka z Bolszewizmem”, „Prawda o Komunizmie”

KAROL SACEWICZ – historyk, doktor habilitowany, adiunkt w Instytucie Historii i Stosunków Międzynarodowych UWM w Olsztynie oraz pracownik Delegatury IPN w Olsztynie. Zainteresowania badawcze koncentruje na historii politycznej II RP oraz polskiej konspiracji niepodległościowej lat II wojny światowej. Opublikował kilkadziesiąt prac naukowych, w tym monografie i wydawnictwa źródłowe: *Centralna prasa Polski Podziemnej wobec komunistów polskich 1939–1945*, Warszawa 2009; *Komunizm i antykomunizm w II Rzeczypospolitej: państwo–społeczeństwo–partie*, Olsztyn 2016.

¹⁰³ Szerzej na temat metod oraz form przeciwdziałania groźbie wywołania komunistycznej rewolucji zob.: K. Sacewicz, *Komunizm i antykomunizm...*, s. 109–155.

Communist revolution and dictatorship of the proletariat in the light of the publication of the Central Anti-Communist Agreement – outline of the issue

In the history of the Second Republic of Poland, the issue of attitude toward the activities of communist groups was one of the most important matters affecting its internal and external security. The state apparatus as well as Polish political and social organisations, guarding independence, sovereignty and the territorial integrity of Poland as well as in the name of their own particular political objectives, were undertaking cross-sectoral activities for the mitigation or elimination of the communist threat. The continuous and extremely real threat of the communist factors caused a natural reaction from the Polish state. Communism created anti-Communism. The latter was not a propaganda invention, whim or hysteria of the Polish political groups, but it was in line with the Polish national interest. One of the social agendas conducting anti-communist activities was the Central Agreement of the Organisations Co-operating in the Fight Against Communism. In its publications, it analysed the programme-related and propaganda activities of the Communists including the Communist Party in Poland, with special reference to the issue of revolution and the dictatorship of the proletariat. The aim of the publication is to present the state of knowledge possessed and used in its political and journalistic activities by the Agreement.

KEY WORDS

Communism, anti-Communism, Central Office of Anti-Communist Agreement, Henryk Glass, revolution, dictatorship of the proletariat, "Walka z Bolszewizmem", "Prawda o Komunizmie"